

Ata VƏLİYEV

Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyasının “Mülki
hüquq” kafedrasının baş müəllimi,
polis baş leytenantı
Orcid ID: 0000-0002-9717-2102
e-mail: valiyevala@gmail.com

SOSIAL XİDMƏT – ƏSAS İNSAN HÜQUQLARI KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: sosial xidmət, hüquq, sosial təminat, insan, vətəndaş

Ключевые слова: социальная служба, право, социальное обеспечение, человек, гражданин

Keywords: social service, law, social security, human, citizen

Məlum olduğu kimi II dünya müharibəsindən sonra artıq insan hüquq və azadlıqları beynəlxalq müstəvidə daha da qabardılaraq ön plana keçirilməyə başlanmış, insan və onun hüquqları ən ali dəyər kimi qəbul edilmişdir. Eləcə də müasir dünya dövlətlərinin demək olar ki, hər biri tərəfindən qəbul edilən və dövlətlərin daxili qanunvericiliklərində təsbit edilən əsas insan hüquqları uzun sürən formalaşma mərhələləri keçərək günümüzdəki inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Bu baxımdan insan hüquqları şərti olaraq “birinci, ikinci və üçüncü nəsil hüquqlar” olaraq qruplaşdırılır [5, s. 101]. Birinci nəsil hüquqları “mülki və siyasi hüquqlar”, ikinci nəsil hüquqları “sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar”, üçüncü nəsil hüquqları isə “həmrəylik (kollektiv) hüquqlar” təşkil edir [8.].

Sosial təminat və sosial xidmət sahəsində əsas hüquqlar “ikinci nəsil hüquqlar” olmaqla əsasən, erkən sənayeləşmə və işçi sinfin meydana çıxması nəticəsində formalaşmağa başlamış, bunun məntiqi davamı olaraq isə beynəlxalq normativ hüquqi-aktlarda təsbit olunmağa başlanmışdır. Bu hüquqların əks olunduğu əsas beynəlxalq sənədlərə BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul

edilmiş 10 dekabr 1948-ci il tarixli “Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi”ni, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” 19 dekabr 1966-cı il tarixdə Nyu-York şəhərində imzalanmış Beynəlxalq paktı, 18 oktyabr 1961-ci il tarixli “Avropa Sosial Xartiyası”nı və s. misal göstərmək olar. Göstərilən beynəlxalq sənədlər sosial təminat hüququ, həmçinin sosial təminat hüququnun müstəqil institutu olan sosial xidmətin beynəlxalq səviyyədə hüquqi əsaslarını müəyyən etmiş, həmçinin bu sahədə dövlətlərin üzrlərinə götürməli olduğu öhdəlikləri özündə təsbit etmişdir [5, s. 102].

“Sosial xidmət haqqında” 30.12.2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən, sosial xidmət dedikdə, çətin həyat şəraitində yaşayan şəxslərin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlər başa düşülür [10.]. Başqa sözlə desək, sosial xidmət qanunla müəyyən edilmiş qaydada cəmiyyətin nisbətən zəif və müdafiəsiz üzvlərinin – qocaların, yetkinlik yaşına çatmayanların, qadınların, sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxslərin, əlillərin, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların və s. hüquqlarının qorunması, onların digər insanlarla bərabər şəkildə layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri özündə ehtiva edir [5, s. 102].

Sosial xidmət hüququnun əks olunduğu ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan beynəlxalq sənəd kimi məhz “Ümumdünya insan hüquqları

Bəyannaməsi” qeyd edilə bilər. Bəyannamədə müxtəlif maddələrdə sosial təminat hüququndan, eləcə də sosial xidmət hüququnda bəhs edilmişdir. Belə ki, Bəyannamənin 22-ci maddəsində göstərilir ki, cəmiyyətin bir üzvü kimi, hər bir insan sosial təminat hüququna və öz ləyaqətini qoruyub saxlaya bilmək və öz şəxsiyyətini azad inkişaf etdirmək üçün iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə zəruri olan hüquqlarını milli səylər və beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə, hər bir dövlətin strukturu və resurslarına müvafiq olaraq həyata keçirmək hüququna malikdir [4.].

Həmin bəyannamənin 25-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, hər bir insan, qida, geyim, mənzil, tibbi qulluq və zəruri sosial xidmətlər də daxil olmaqla onun özünün və ailəsinin sağlamlığının və rifahının qorunub saxlanması üçün zəruri olan həyat səviyyəsinə malik olmaq hüququna və işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, qocalıq halında və ondan asılı olmayan digər səbəblərə görə dolanışqı vəsaitlərini itirdiyi halda təminat hüququna malikdir [4.].

Bundan başqa, 1966-cı il 19 dekabr tarixində Nyu-York şəhərində imzalanmış və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 21 iyul 1992-ci il tarixli, 226 nömrəli Qərarı ilə ölkəmiz tərəfindən ratifikasiya edilmiş “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktda da vətəndaşların (insanların) sosial xidmətdən istifadə hüququ öz təsbitini tapmışdır. Paktın 9-cu maddəsində göstərilir ki, sosial sığorta da daxil olmaqla, hər bir şəxsin sosial təminat hüququ var [11.].

1961-ci il oktyabr ayının 18-də İtaliyanın Turin şəhərində Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş və sosial xidmətlə bağlı təminatları özündə əks etdirən regional müqavilələrdən biri də “Avropa Sosial Xartiyası”dır. 03 may 1996-cı il tarixdə yenilənmiş (dəyişdirilmiş) bu xartiyaya “Avropa Sosial Xartiyasının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası 6 yanvar 2004-cü il tarixli, 575-IIQ nömrəli Qanunu ilə ölkəmizdə ratifikasiya [2.].

“Avropa Sosial Xartiyası”nın 12-ci maddəsində “sosial təminat hüququ” öz əksini tapmışdır. Həmin maddəyə əsasən, sosial təminat hüququnun səmərəli surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə üzv dövlətlər öz üzərinə aşağıdakı öhdəlikləri götürürlər:

- sosial təminat sistemini yaratmaq və onu saxlamaq;

- sosial təminat sistemini qənaətbəxş səviyyədə, Avropa sosial təminat məəcəlləsinin təsdiqi üçün tələb olunan minimal səviyyədə saxlamaq;

- sosial təminat sisteminin təcridən daha yüksək səviyyədə qaldırılmasına nail olmaq;

Eləcə də Xartiyanın 13-cü maddəsi “sosial və tibbi yardım hüququ”na həsr edilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, sosial və tibbi yardım hüququnun səmərəli surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə üzv dövlətlər öz üzərinə aşağıdakı öhdəlikləri götürmüşlər:

- yaşamaq üçün kifayət qədər vəsaitləri olmayan və bu vəsaitləri nə özünün şəxsi səyləri nəticəsində əldə etmək, nə də digər mənbələrdən almaq iqtidarında olmayan hər bir şəxsə sosial təminat sistemi çərçivəsində ödənişlər hesabına müvafiq yardım etmək, xəstələnmə hallarında isə onun vəziyyətində lazım olan qulluğu göstərmək;

- bu cür yardımdan bəhrələnen şəxslərin, məhz buna görə, siyasi və sosial hüquqlarının pozulmamasını təmin etmək;

- hər bir insanın müvafiq dövlət və ya özəl xidmətlərin vasitəsi və vasitəçiliyi ilə şəxsən özünün və ailəsinin maddi ehtiyaclarını aradan qaldırmaq və ya yüngülləşdirmək məqsədilə tələb oluna bilən məsləhət və fərdi yardım almasını nəzərdə tutmaq [2.].

Xartiyanın 23-cü maddəsi “ahıl yaşlı şəxslərin sosial müdafiə hüququ”ndan bəhs edir. Həmin maddədə göstərilir ki, ahıl insanların sosial müdafiə hüququnun səmərəli surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə dövlətlər bilavasitə və ya özəl qurumlarla əməkdaşlıq edərək lazımi tədbirlərin görülməsini və yaxud təşviqi üçün aşağıdakı öhdəlikləri götürürlər:

1. Aşağıda göstərilənləri sərəncamlarına vermək yolu ilə ahıl insanların mümkün qədər uzun müddət cəmiyyətin tam dəyərli üzvü olmalarına imkan vermək:

- a) onlara layiqli həyat sürməyə və dövlət, ictimai və mədəni həyatda fəal rol oynamağa imkan verən yetərli vəsaitləri;

- b) ahıl adamlar üçün mövcud olan xidmət və güzəştlər haqqında və onların bu xidmətlərdən istifadə imkanları haqqında olan informasiyanı;

2. Ahıl adamlara sərbəst olaraq öz həyat tərzi-

ni seçmək və özlərinin istədikləri və bacardığı qədər vərdiş etdikləri şəraitdə müstəqil həyat sürmək imkanını aşağıda göstərilən yollarla təmin etmək:

a) onların tələbat və sağlamlıq durumuna uyğun yaşayış yerlərinin verilməsi və yaxud ehtiyaclarına uyğun olaraq onların yaşadıkları yerlərin yenidən avadanlıqla təchiz edilməsində kömək göstərməklə;

b) onların sağlamlığına qayğı ilə, sağlamlıq durumuna uyğun tibbi və digər xidmətlərlə;

3. Şəxsi həyatlarının toxunulmazlığına hörmət etməklə qocalar evində yaşayan ahıl insanlara dəstək verməyi və həmçinin qocalar evindəki həyat şəraitinə toxunan qərarların qəbul edilməsində onların iştirakını təmin etmək [2.].

Yuxarıda göstərilən beynəlxalq normativ hüquqi aktlardan irəli gələrək həm konstitusiyamızda, həm də bir sıra daxili qanunvericilik aktlarında insanların sosial xidmət hüququnun təmininə yönələn normalar nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının preambulasında göstərilmişdir ki, xalqımızın əsas məqsədlərindən biri də ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etməkdir. Konstitusiyanın 12-ci maddəsində dövlətin ali məqsədi kimi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsini təmin edilməsi kimi ümdə vəzifələr müəyyən edilmiş, habelə, Konstitusiyanın 16-cı maddəsində, Azərbaycan dövlətinin xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onların sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsini qayğısına qalması vəzifəsi təsbit edilmişdir. Sadalanan konstitusion normaların məntiqi davamı kimi 38-ci maddədə (“sosial təminat hüququ”) hər kəsin sosial təminat hüququna dövlətin ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik ana qanunu səviyyəsində təminat verilmişdir [1.].

Konstitusiyanın 38-ci maddəsində göstərilmişdir ki, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir [1.].

Ölkəmizdə aparılan hüquqi islahatlar nəticəsində insanların sosial xidmətə olan tələbatlarını

ödəmək məqsədi ilə bir sıra məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, sosial xidmətin beynəlxalq standartlara, həmçinin insanların şərf və ləyaqətinə hörmət çərçivəsində həyata keçirilməsini təmin etmək üçün həm qanunvericilik bazasının, həm də bu sahədə bilavasitə dövlətin vəzifələrini realizə edəcək təsisatların yaradılması ən mühüm addımlar kimi qeyd edilməlidir.

Qanunvericilik bazasının formalaşdırılması hələ müstəqillik illərindən etibarən başlanmış, sonrakı illərdə isə ayrı-ayrı qrup sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə yönələn qanunlar qəbul edilmişdir. Belə ki, 22 iyun 1999-cu il tarixində “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” Qanun, 31 may 2007-ci il tarixində “Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında” Qanun, 22 iyun 2010-cu il tarixində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanun, 30 dekabr 2011-ci il tarixində “Sosial xidmət haqqında” Qanun, 31 may 2018-ci ildə “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanun və digər sahəvi qanunlar qəbul edilməklə sosial xidmət institutunun normativ bazası möhkəmləndirilmişdir.

Təbiidir ki, göstərilən qanunlarda sosial xidmətin həyata keçirilməsi ilə bağlı təsbit edilmiş dövlətin vəzifə və funksiyaları müvafiq dövlət orqanları vasitəsilə həyata keçirilir. Sosial xidmətlər sahəsində dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, daha konkret olaraq Nazirliyin tabeliyində qurum olan Sosial Xidmətlər Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir. “Sosial müdafiə sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2019-cu il tarixli Fərmanı ilə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində publik hüquqi şəxs statuslu Sosial Xidmətlər Agentliyi yaradılmış, beləliklə də sosial xidmət göstərilməsi ilə bağlı Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun hüquq və öhdəlikləri, habelə nəzdindəki sosial xidmət müəssisələri agentliyin tabeliyinə keçmişdir [6, s. 64].

“Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında”

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2020-ci il tarixli Fərmanı ilə “Sosial Xidmətlər Agentliyinin Nizamnaməsi” təsdiq edilmişdir. Agentliyin Nizamnaməsinə əsasən Agentlik sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılması, eləcə də bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin etmək sahəsində səlahiyyətli dövlət orqanı kimi yuxarıda sadalanan həm ümumhüquqi, həm də sahəvi prinsipləri öz fəaliyyətində rəhbər tutmaqla sosial xidmətlə dövlətin vəzifə funksiyalarını həyata keçirən, ümumdövlət və ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətlə məşğul olan publik hüquqi şəxsdir [7, s. 290].

Agentlik demək olar ki, ölkəmizdə sosial xidmət sahəsində dövlətin vəzifələrinin realizəsini təmin edən, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin sosial xidmətdən operativ istifadəsini təşkil edən dövlət təsisatıdır. Agentliyin ötən il üçün hesabında göstərilmişdir ki, 2022-ci il ərzində şəhid ailələri, müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxslər, əlilliyi olan digər şəxslər də daxil olmaqla 2863 nəfər yollayışla təmin olunaraq sanatoriya-kurort və müalicə mərkəzlərinə göndərilib. Onlardan 502 nəfəri şəhid ailəsi üzvləri olmuşdur. Həmçinin hesabatda əsasən, 2022-ci ildə 7005 nəfərə səyyar sosial xidmət göstərilib. Hazırda isə Agentlik tərəfindən 3888 nəfəri ahıl, 480 nəfəri əlilliyi olan şəxs olmaqla ümumilikdə 4368 nəfərə sosial-məişət xidməti göstərilir [3.].

Bundan başqa hesabatda göstərilmişdir ki, sosial layihələr çərçivəsində 2022-ci il ərzində 25 rayon və şəhəri əhatə edən sosial reabilitasiya mərkəzlərində 2500 nəfər 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş şəxsə, günərzi qayğı mərkəzlərində isə 1350 şəxsə xidmət göstərilir [3.].

Göstərilənlərlə yanaşı, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının “İqtisadi, sosial və

mədəni hüquqlar üzrə Komitə”sinin Azərbaycanın təqdim etdiyi dördüncü dövrü hesabat üzrə 2021-ci ildə yekun müşahidələrində ölkəmizdə sosial xidmətin vəziyyəti ilə əlaqədar bir sıra problemlə məsələlərə diqqət çəkmiş və həmin problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində ölkəmizə zəruri tövsiyələr verilmişdir.

Hesabatın 38-ci bəndinə əsasən, ölkəmizdə gəlir bərabərsizliyinin aşağı səviyyəsini göstərən rəsmi statistik məlumatları nəzərə alaraq, Komitə təcrübədə qeyri-mütənasib şəkildə aztəminatlı və marginal fərdlərə və qruplara təsir göstərən gəlir bərabərsizliyinin olmasını bildirmişdir. Komitə, həmçinin ölkə əhalisinin 4 faizindən çoxunun milli yoxsulluq həddindən aşağı yaşadığını narahatlıqla qeyd etmişdir. Komitə ölkəmizdə gəlir bərabərsizliyini azaltmaq üçün təsirli tədbirlər görməyi həmçinin yoxsulluğu və onun əsas səbəblərini aradan qaldırmaq üçün səylərini gücləndirməyi tövsiyə etmişdir.

Hesab edirik ki, qeyd edilən nöqsanların aradan qaldırılması istiqamətində Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən zəruri tədbirlər görülməli, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün qanunverici orqan qarşısında təkliflər irəli sürülməlidir. Eləcə də, fikrimizcə “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın Fakültativ Protokolunu, eləcə də digər beynəlxalq səviyyəli normativ hüquqi aktları ratifikasiya etmək yolu ilə ölkədaxili qanunvericiliyimizi beynəlxalq normativ hüquqi aktlara uyğunlaşdıraraq, bununla da insanların sosial xidmətdən istifadəsinə daha çox hüquqi imkan yarada bilərik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası - <https://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Avropa Sosial Xartiyası - <https://e-qanun.az/framework/5409>
3. Sosial Xidmətlər Agentliyinin 2022-ci il üzrə yekun hesabatı - <https://sxa.gov.az/media-sxa/xeberler/sosial-xidmetler-agentliyinde-metbuat-konfransi>
4. Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi - 10 dekabr 1948-ci il tarixli https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/azb.pdf
5. Vəliyev A.T. Sosial xidmət - sosial ədalət nəzəriyyəsi kontekstində. “Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri” Elmi Hüquq Jurnalı. Bakı. 2022. № 4 (36). s. 101-105

6. Vəliyev A.T. Sosial təminat hüququ sistemində sosial xidmətin həyata keçirilməsində dövlətin rolu. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIV Respublika elmi konfransının materialları. Bakı. 2021. s. 61-65

7. Vəliyev A.T. Sosial dövlət və sosial xidmət. “Müasir dövrdə insan hüquqlarının aktual problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfransının materialları. Bakı. 2022. s. 287-292

8. Wikipedia - https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_h%C3%BCquqlar%C4%B1

9. “Avropa Sosial Xartiyasının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası 6 yanvar 2004-cü il tarixli, 575-IIQ nömrəli Qanunu - <https://e-qanun.az/framework/5409>

10. “Sosial xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30.12.2011-ci il tarixli Qanunu – <http://www.e-qanun.az/framework/23195>

11. <https://www.coe.int/az/web/compass/international-covenant-on-economic-social-and-cultural-rights>

Ата Велиев

Социальное обслуживание - в контексте основных прав человека

Социальное обслуживание, являясь очень важным и необходимым в наше время правовым институтом, направлено на устранение социальных, экономических и иных препятствий, с которыми сталкиваются лица, нуждающиеся в социальной защите. В рамках темы институт социального обслуживания был рассмотрен с точки зрения как международных, так и национальных законодательных актов. Также были рассмотрены и проанализированы наблюдения Верховного комиссара ООН по правам человека по нашей стране, а также отчеты Агентства социальных служб, внесены предложения по решению проблемных вопросов.

Ата Valiyev

Social service - in the context of basic human rights

Social service, being a very important and necessary legal institution in our modern times, is aimed at eliminating social, economic and other obstacles faced by persons in need of social protection. Within the subject, the institution of social service has been studied in terms of both international and national legislative acts. Also, the observations of the UN High Commissioner for Human Rights for our country, as well as the reports of the Social Services Agency, were examined and analyzed, and proposals were made to solve problematic issues.